

Magyar Tudomány

A HATALOM
vendégszerkesztő: Hunyady György

Száz éve született Francis Crick

Nyugdíjmodellek

Iszlám radikálisok a Balkánon és Magyarországon

Emlékezés Schwarz András Bertalanra

Az MTA 187. közgyűlése

2016•6

Főszerkesztő:

CSÁNYI VILMOS

Felelős szerkesztő:

ELEK LÁSZLÓ

Olvasszerkesztő:

MAJOROS KLÁRA, SELEANU MAGDALÉNA

Lapterv, tipográfia:

MAKOVECZ BENJAMIN

Szerkesztőbizottság:

BENCZE GYULA, BOZÓ LÁSZLÓ, CSÁSZÁR ÁKOS,
HAMZA GÁBOR, LUDASSY MÁRIA, SOLYMOSSI FRIGYES,
SPÄT ANDRÁS, SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, VAMOS TIBOR

A lapot készítették:

GIMES JÚLIA, HALMOS TAMÁS, HOLLÓ VIRÁG, MATSKÁSI ISTVÁN, PERECZ LÁSZLÓ,
SIPOS JÚLIA, SZABADOS LÁSZLÓ, F. TÓTH TIBOR, ZIMMERMANN JUDIT

Szerkesztőség:

1051 Budapest, Nádor utca 7. • Telefon/fax: (+36-1)3179-524, telefon: (+36-1)4116-253
matud@helka.iif.hu • www.matud.iif.hu

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság, Postacím: 1900 Budapest.

Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél.

Megrendelhető: e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu • telefonon: 06-80/444-444

Előfizetési díj egy évre: 11 040 Ft

Terjeszti a Magyar Posta és alternatív terjesztők

Kapható az ország igényes könyvesboltjaiban

Nyomdai munkák: Inferno Reklám Kft.

Felelős vezető: Farkas Dóra

Megjelent: 11,4 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0025 0325

TARTALOM

A hatalom

Vendégszerkesztő: Hunyady György

Hunyady György: Bevezető.....	642
Pók Attila: A múlt hatalma	644
Kontra Miklós: Hatalom és nyelv	651
Fleck Zoltán: A hatalom korlátozása	660
Bayer József: A hatalom változásai a globális információs korszakban	668
Almási Miklós: A láthatatlan hatalmak	681
Monok István: Új hatalmi viszonyok a tudományos információk megosztásában.....	690
Csepeli György: Szörnyetegek a politikában	697

Tanulmány

Venetianer Pál: „Micsoda örült hajszá...” – Száz éve született Francis Crick.....	705
Simonovits András: Nyugdíjmodellek – belülről	709
Póczik Szilveszter: Iszlám radikálisok és önkéntes harcosok a Balkánon és Magyarországon	722
Hamza Gábor: Emlékezés Schwarz András Bertalanra, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjára	730

Tudós fórum

Legyenek kiváló kutatók! (<i>Lovász László beszéde a 187. Közgyűlés ünnepi ülésén</i>)	736
Díjak, elismerések	739
Nem riadtunk vissza a vitáktól (<i>Lovász László elnöki beszámolója</i>)	741
Jelentősen fiatalodott az MTA kutatói állománya (<i>Török Ádám főtitkár beszámolója</i>).....	748
Nő az Akadémia költségvetése, emelik a kutatói béreket	751
Bamutatjuk a Magyar Tudományos Akadémia újonnan megválasztott tagjait.....	753

Kitekintés (Gimes Júlia)

755

Könyvszemle (Sipos Júlia)

„Komédiámat hívom tanúmul” – Az önreflexió nyelve Danténál (<i>Draskóczy Eszter</i>)	759
Jel-Kép (<i>Andok Mónika</i>)	762
Budapesti séták a tudomány körül (<i>Szász Domokos</i>)	766

ÚJ HATALMI VISZONYOK A TUDOMÁNYOS INFORMÁCIÓK MEGOSZTÁSÁBAN

Monok István

az MTA doktora, főigazgató,
MTA Könyvtár és Információs Központ
monok.istvan@konyvtar.mta.hu

Napjaink tudományos intézményeinek fenn tartásában egyre nagyobb szerep jut annak a kérdésnek, hogy hogyan jutnak az intézmény dolgozói munkájuk során megfelelő tudományos információhoz, és a másik oldalon, hogy a saját tudományos teljesítményük miként kerülhet azok közé az információk közé, amelyeket más intézmények tudományosként el is kívánnak érni. A kérdés nem pusztán kommunikációtechnikai, hiszen bármennyire is tágultak az információ megszerzésének, eljuttatásának lehetőségei, úgy tűnik, többféle érdek fűződik ahhoz, hogy ezeket a csatornákat ellenőrzésük alatt tartsák, illetve a tudományos információt (és az azt leíró metaadatokat) birtokolják. Aki ilyen érdekek mentén eredményeket ér el, annak a jövő hatalmasai között helye lesz. (Ahogy a korai újkorban gyarmatokat, ottani árukat és munkaerőt akkumuláltak, ma az egykori gyarmatosítók és a megjelenő arab tőke a világ információpiacát monopolizálja.) Eredményeket azonban csak akkor tud elérni, ha a tudományos információt előállítók körében szövetségeseket talál, vagyis a tudományos világ belső hatalmi harcaiban szövetséget ajánl egyes szereplőknek, privilegizálttá téve vagy

akként megőrizve egyes csoportokat. Tényként szögezhetjük le, hogy 2015-ben a világ tudományos információtömegét jellemzően nem a tudományos intézmények és nem a tudomány művelőinek kommunikációs csatornáin juttatják el egymáshoz a szereplők, hanem piaca van ezeknek az információknak (vállalkozók juttatják el saját csatornáikon). Ennek a piacnak a monopóliumai öt-hat nagyobb kiadói – pontosabban csupán pénzügyi befektetői – csoport kezében vannak, és ugyanezek a csoportok alapjaiban befolyásolják a tudományértékelés szempontrendszerét, az egyes kiadványok nemzetközi súlyát, és ezen keresztül a kiadványokat tartalommal megtöltő intézmények és személyek tudományos sorrendjét (*ranking*) is. A továbbiakban könyvtörténészként és gyakorló könyvtárosként mondom el gondolataimat a felvetett állítások kapcsán. Ennek megfelelően megpróbálom egy történelmi változással részésként bemutatni a mai helyzetet.

A tudományos információk generációról generációra való hagyományozásának technológiájában jelentős változás következett be a XIII. században. Az addigra már működő egyetemek (Bologna, Párizs) hallgatói létszá-

ma, a nyugat-európai városok olvasni és írni tudó lakossága akkora mennyiségi igényt támasztott a létező technológiákkal – egyházi és világi másoló műhelyek – szemben, hogy a rendszer működésképtelenné vált. A bevezetett újítás, az *exemplar* és *pecia* rendszer megszüntette a mennyiségi gátat, de azzal, hogy az igényoldali szereplők is másolókká váltak, azok számára, akiknek fontos volt a tudományos – és általában az írásban megjelenő – tartalmak és a hagyományozási folyamat ellenőrzése, az új technológia feladatokat adott. Ráadásul a XIV–XV. században mind a tömegek, mind a tudományos világ oldaláról újabb mennyiségi igény jelentkezett. A városiasodási folyamat és az ezzel együtt járó iskolázottsági szint erősödése mellett a nagyobb, paraszti tömegekben elterjedt – az egyház által leginkább eretnokségeknek mondott – szellemi áramlatok is könyv-, illetve szövegigényesek voltak. A szentek élete, a helyes, a megváltáshoz vezető út biztosításához szükséges életviteli tanácsadó könyvecskék stb. nagy mennyiséget igényeltek még akkor is, ha ezeket kevesen olvasták fel a többieknek (az ilyen szövegek részeinek vagy csupán a tisztelt személy képének birtoklása is megnyugvást hozott). A megváltó hit forrásainak nyelvi kutatása, a változó életszemlélet mellett keletkező új műfajok – városok, népek története, egyes személyek életrajza, régebbi keresztény, majd egyre inkább római, majd görög szövegek tanulmányozása, másolása – művelése a tudományos élet oldalán is hasonló információigényt teremtett. Johann Gutenberg felfedezése tehát tényleges igényt elégitett ki.

Az újítás megszületésétől eltelt rövid fél évszázad alatt kiderült, hogy az új eszköz többre képes, mint amilyen igények kielégítésére létrehozták. A XV. század végére kiad-

tak minden olyan szöveget, amelyet az egyház mint fő megrendelő és amit az egyetemek kívántak, azokat is továbbá, amelyeket az olvasni tudók igényeltek. Nem beszélve arról, hogy a régi technológia birtoklói – a másológyműhelyek – is tovább dolgoztak. A fél évszázad alatt kialakult egy társadalmi csoport, amelynek kifejezetten anyagi érdekei fűződtek ahhoz, hogy a könyvnyomtatásban újításokat vezessen be. Elindították az anyanyelvű irodalmak, az anyanyelvű tudomány programját – ne feledjük, az 1490 és 1517 közötti időszak kiadványainak 64%-a anyanyelvű –, kialakították az illusztrált könyveket, a tudományos könyvek esetében ezt különös gondossággal tették, átalakították a könyv fiziológiáját. Címlapot terveztek, tartalomjegyzéket szerkesztettek, a szövegeket fejezetekre osztották, a Bibliát versekre (1541: Santes Pagninus, 1541: Robert Estienne), tárgy- és névmutatókkal zárták a köteteket. Kezdeményezték a biográfiák és bibliográfiák kiadását, kiadói katalógusokat adtak ki a saját könyveikről és a tudományos témákat illetően, nemzetközi könyvvásárokat kezdtek szervezni (Frankfurt am Main, Leipzig). Ezekkel az újításokkal biztosították a szövegek újbóli és újbóli kiadásának szükségességét és – elsősorban – eladhatóságát.

Két évszázad múltán, a nyomtatás gépesítésével is létező társadalmi igényt elégitettek ki. Az olvasni tudó személyek és a tudományos műhelyek számára látványos növekedése igényelte a nem rongyalapú papír és a gépi nyomtatás feltalálását. Ahogy a tudós levelezések sem voltak már elegendők a tudományos információ kicserélésére, emiatt és ezek helyett elterjedtek a tudományos folyóiratok. Az újítások azonban lehetőségükben messze túlnőttek az igényeket. Elkezdődött a versenyfutás azokért a tudományos

intézményekért, amelyek az új eredményeket az egyes kiadóknál adták ki (és csak annál), és ezzel párhuzamosan működni kezdett az új információs vállalkozások sora is, új tudományos könyvsorozatok, bibliográfiák jelentek meg. Fontossá vált a nemzetközi bibliográfiai rendszerek tudományszakonkénti felépítése, és egyes kiadókhöz való kötése.

Az elektronikus bibliográfiai adatbázisok elterjedése, majd az internet megjelenése újabb kihívás volt a kiadóknak, és ráadásul az a tény, hogy az 1970-es évek elejétől ezeket az adatbázisokat könyvtárak hozták létre, külön színezi a képet. Különös hangsúly esett/ esik tehát a hatalmi helyzetben lévőkkel kialakított viszonyra.

Ez az utóbbi szempont mindig is fontos volt a könyvkiadás – mostantól a tudományos könyvkiadás kérdésére szorítkozom – történetében. A XIII. században élt még a világi és az egyházi hatalom megosztásának kompromisszuma. Hatalmi oldalon az egyház mondott véleményt a tudományos kérdésekről, a világi hatalom csak asszisztált az egyes vitás kérdések rendezésében. Amikor az említett *exemplar* és *pecia* rendszert kialakították az egyetemi világban, a könyvkiadói, illetve könyvkereskedői oldalt szétválasztották egy *librarius*, illetve egy *stationarius* körre. A *librarius*, a világi könyvkereskedő, nem adhattott ki új tudományos könyvet, csupán kereskedhetett azokkal. Így ő csak antikváriusi szerepkörben létezett a tudományos könyveket illetően. A *stationariust* kötelezték az egyetem törvényeire való eskütelre, cserébe viszont jelentős adókedvezményt kapott.

A könyvnyomtatás elterjedése komoly hatalmi bonyodalmakat okozott. A *privilegiu-mok* rendszerével ugyan sokakat az egyházi vagy a világi hatalmi szereplőkhöz lehetett kötni, de ez az eszköz nem bizonyult elégsé-

gesnek az információ áramlásának ellenőrzésére (az *Index librorum prohibitorum* megszervezése – kijelölt egyetem: Párizs, majd Köln, és az *index* kiadása – sem volt elegendő). Komoly nyereséghez jutott egy-egy nyomdász, kiadó, ha valamely tömegterméket csak ő állíthatott elő – szertartáskönyv, iskolai tankönyv stb. –, de a tudományos könyvek esetében mindenképpen más szubvencióra is szükség volt a nyereség biztosításához. A másik megoldás az volt, ha a kiadó kínálatában más, a világi vagy egyházi hatalom által előnyben részesített kiadványok is megjelentek, és ezek hasznából a kiadó akár saját tudományos profilt is kialakíthatott magának. Ahhoz azonban, hogy a kiadói világ függetlenedjen a hatalomtól – elsősorban az egyháztól –, komolyabb pénzügyi háttérre volt szükség. Arra továbbá, hogy a nyomdászkiadó-kereskedő először kiadó-kereskedőnyomdásszá váljon, majd a szerepek elváljanak egymástól. A nyomdász azt nyomtatta, amire megbízást kapott a kiadótól, és már a XVII. században megjelentek a csak könyvkereskedéssel foglalkozó vállalkozások. A nem csak könyvkereskedelemmel foglalkozók pénzügyi megerősödése után voltak, akik elkezdték felvásárolni a jól jövedelmező könyvkiadókat, és a kereskedői kapcsolati rendszerükkel – gyakran a világi hatalommal is szövetkezve – a háttérben újabb anyagi eredményeket értek el. Szélsőséges példaként említem Jean d'Houry (meghalt 1678) esetét, aki monográfusa véleménye szerint félanalfabéta, de gazdag kereskedőként, jól házassodva, megszerzett egy kis kiadót, amely a Sorbonne Orvosi Karának tézisfüzeteit adta ki és néha tudományos munkákat is. Ez a vállalkozás a XVIII. század közepére már kiváló tudományos kiadó lett főként orvostudományi arcualattal, és a *Királyi Almanach* privilegizálta.

Virágzása a francia forradalommal múlt el, patronusainak hatalmával együtt.

A francia forradalom valóban megszüntette az egyház tudományos monopóliumait, helyet adva más társadalmi csoportoknak. Ezek, társadalmilag jól megalapozott ideológiák mentén, de saját szűkös és legtöbbször önző anyagi érdekeiket szem előtt tartva cselekedtek, és cselekszenek ma is. Kétszáz év távlatából már vizsgálható a kérdés, vajon egy jobb rendszer jött-e létre akkor, vagy csupán hatalmi átrendeződés történt. A jobb vagy rosszabb kérdés persze maga is olyan, amely csak hosszú magyarázatokkal tehető fel. A létrejött „szabadabb”, főként szabadabb vállalkozói világ nagyjából úgy viszonyul az eredeti eszmékhez, mint az egyház a hithez vagy a valláshoz. Ha intézményi érdekei kívánják, akkor összhang mutatkozik a hármasságban, ha nem, akkor az intézményi érdekei szerint cselekszik. Ahogy ma a szabad sajtó birtoklói vagy a tudományos információs bázisok tulajdonosai. Ha a mai Európai Közös Piac – *európai unió*nak nehezen nevezhető – irányító szerveinek és ez utóbbiaknak (a nagyvállalkozóknak) viszonyát vélelmezzük – sajnos a vizsgálathoz nem eléggé transzparens a rendszer –, akkor a nagy kutatási infrastrukturális alapokhoz való hozzáférésben megvannak a korszak Houry-jai, vagyis azok a nagy vállalatcsoportok, amelyek nagyban befolyásolják a kiírások tartalmát és a tudományos intézményi hálózatok tagjainak lehetőségeit (a *Királyi Almanachot* ma sem akárki adhatja ki).

Lássuk azonban ezt a folyamatot még két szempontból. Az egyik a tudományos információt előállítók köre, vagyis az értelmiségi csoportok viselkedése a folyamatosan kialakuló információs hatalom szereplőihöz való viszonyukban, a másik pedig ezen szereplők

törekvése a mindenkori tartalomhoz való hozzáadott értékek megteremtésében.

A középkori egyetem professzorai közül kiválasztottak ellenőrizték a *stationarius* által előállított *exemplart*, mielőtt azt (*peciánként*) másolhatták a diákok. Aki ezen kiválasztottak közé került, befolyásolhatta a tananyag tartalmi összetételét, vele a többieknek érdemes volt jó vizont ápolni. A város könyvkiadói pedig azért keresték társaságát, mert általa *librariusból stationariussá* válhattak. Párizsban ez a „közeledés” olyan eredményeket hozott, hogy csaknem minden könyvkiadó és könyvkereskedő felesküdhett az egyetem törvényeire. Az átlagos egyetemi oktató pedig a professzori körhöz, és a *stationariushoz* is kénytelen volt igazodni, ha azt akarta, hogy az ő könyve is tananyag lehessen.

A könyvnyomtatás nagyobb ígéret volt a korszak értelmiségjei számára, és ennek megfelelően a könyvkiadó szerepe is erősödött. Itt már nem egyszerűen az egyetemi tananyaggá válás volt a tét, hanem az, hogy a tudományos könyvpiacra kerül-e a munkájuk eredménye. Volt még egy ennél is fontosabb eszmény, melynek megvalósulását a nyomtatástól várták: a szövegeknek a másolási hibáktól való védelmét. A XV. század második felének humanistái közül sokan hittek abban, hogy alkalom adódott a teljes ókori és korai keresztény szövegkorpusz rendbetételére. A lelkesedés, a tudományos program megvalósításának szándéka jelentős haszonhoz juttatta a nyomdászokat, kiadókat. A szerző már akkor sem kapott a munkájáért pénzt, és – kapcsolati lehetőségétől függően – segített a kiadványok mecénásainak felkutatásában. A mecénatúra akkor is elsődlegesen a kiadó hasznát növelte. Az értelmiségiek szívesen csatlakoztak a fordítói programhoz, így az nem csupán vállalkozói program maradt, társadalmiasult,

és nem kevéssel járult hozzá a protestáns reformáció előkészítéséhez.

Az újabb és újabb szövegkiadások új forrásainak, az újabb kéziratvariánsok felkutatásában a szerzői kör kapcsolati hálója működött, hiszen ők ismerték a könyvtárakat, egymás érdeklődését és a könyvtárosokat. A jól használható könyvek megszületése, amelyeket nem kellett már szóról szóra elolvasni, hogy megtaláljanak bennük valamely szövegrészt, amely éppen akkor érdekelte őket, a szerzői közösségek tagjainak érdeke volt ugyan, de a közvetlen, összecszerűen kifejeződő haszon a kiadói oldalon realizálódott.

Az anyanyelvűség nem egyszerűen kulturális vagy tudományos kérdés volt. A világi hatalom felismerte benne azt, hogy az alattvalókat már nemcsak a vazallusi kötelék, és az egy valláshoz tartozás kötheti össze, hanem az egyes kulturális közösségek anyanyelvi alapon is összetartozónak tudják magukat. A kiadói világ így kerülhetett szövetségként az egyházi hatalommal egyre inkább szembenálló világi hatalom oldalára. De azok a szerzők is ezen az oldalon álltak, akik azt akarták elérni, hogy az egyházi kánonokkal nem egyező kérdésfeltevésnek is meglegyen a tudományos szabadsága. Giordano Bruno megégetése után, a Galilei-per idején, Franciaországban le is zajlott az első libertinus vita (Guez de Balzac), ami a tudományos libertinizmusról szólt, és hozzájárult ahhoz, hogy a racionalista filozófiai gondolatok eljussanak a rendszerré válásig.

A könyvkiadó a felvilágosodás felé haladó értelmiségiek szövetségese volt általában, és sokan, anyagilag is sokat áldoztak azért a célért, hogy – a világi hatalomhoz közelebb kerülve – az egyház tudományok feletti ellenőrzési lehetőségeit gyengítsék. A folyóiratok, az akadémiai akták megszületésében is úttörő sze-

repet vittek. Az ő kereskedelmi kapcsolataik mentén terjedtek el ezek a „nyílt levelek”, hiszen a tanulmányok levelek, amelyekben sokaknak írunk egyszerre.

A tudományos információknak a hatalmi szintéren való szabad mozgásához a könyvtáros világ a XV. század végétől járul hozzá aktívan. Johannes Trithemius (1462–1516) bencés szerzetes könyvtárosként állította össze úttörő bibliográfiáját, még kéziratosszorosításra számítva. Conrad Gessner (1516–1565) természettudósként alkotta meg *Bibliotheca universalis* (URL1), de Josias Simler (1530–1576), a helytörténész tudósként, könyvtárosként egészítette ki azt, utat mutatva a szaktudósoknak és a könyvtárosoknak egyaránt a biobibliográfiai számbavétel fontosságában. AXVII. század közepén a könyvtártudomány megalapozója, Gabriel Naudé (1600–1653) fiatalon írta *Advis pour dresser une bibliothèque* című művét (1627, URL2), amelyben a könyvtári nyilvánosság gondolatának humanista és protestáns eredményeit összegezte. A könyvtári gyakorlatban kiválóan használható kézikönyv egyben – ma úgy mondanánk – az Open Access melletti hitvallás. A tudományos alkotás lehetőségét említi abban az összefüggésben, ha az elmúlt idők eredményeihez nem teljes mértékben férhetnek hozzá a kortárs kutatók.

A XVII. század első harmadát követő másfél évszázad elegendő volt egy, a tudományos szkepticizmusból kilépő, nemzetköziesedő közösség számára, hogy megalkossa a *Nagy Francia Enciklopédiát*.

Azt a közös munkát, amelyhez sokan az általuk legjobban ismert szűk terület legmodernebb eredményeit foglalták össze. Ez a kiválóan szervező katolikus egyház elsőrangú intézményének (*Collegio Romano*) működése ellenére, és azért volt lehetséges, mert az

együttműködő értelmiségi körök mögött egy, az egyházi hatalom túlterjeszkedésének megakadályozásában érdekelt világi hatalommal jól együttműködő kiadói világ állt.

Erre a kiadói világra számítottak akkor is, amikor a gépi nyomtatás feltalálása után adig soha nem képzelt példányszámban sokszorosítható tudományos sorozatokat indítottak, a XIX. század elején. Ekkora már újraolvasták a hagyományt, újraindíthatták az ókori világ szövegeinek kritikai kiadás sorozatait, immár integrálva a zsidó hagyományokat a kereszténnyel. Többedük újraolvasás volt ez, sokadik „kritikai” kiadás, a felfedezések által meghaladottá tett tudományos rendszerek is újjászülettek. A XIX. század végén Oswald Spengler (1880–1936) joggal hihette, hogy az európai kultúrkör kulturális korszaka megszűnt, immár a hanyatló, a civilizációs korszakát éri. Olyan gazdálkodási mechanizmusokat hozott ugyanakkor létre, amely eredményeinek eladására sarkallják, és ezekkel az eladott termékekkel fogja majd a többi kultúrkör Európát lerombolni.

Az informatikai eszközök adta lehetőségek az európai, de immár a világ értelmiségi-jének azt az ígéretet hordozzák, hogy a tudomány teljessége áttekinthető, a nagyszerű szoftver eszközökkel a tudományos eredmények, a teljes kulturális hagyomány megismerhető, együttesen – digitális másolatukban – elemezhetőek. Az a kiadói világ ugyanakkor, amely az értelmiség nagy szövetségese, ma éppen úgy veszélyeztetve érzi magát anyagi érdekeiben, mint ahogy a másoló céhek – joggal – féltették helyzetüket a könyvnyomtatástól. A hagyományos kiadók másik szövetségese a könyvtárosok közössége. Hiszen a tudományos hagyomány dokumentálását hangyaszorgalommal, rendszerességgel a könyvtárosok végezték el, és tegyük hozzá,

végzik ma is, sokszor az immár elkülönült információ-üzleti szereplőkkel párhuzamosan.

Az *internet business* ma nagyobb, mint az *egyházi business* volt valaha is. Szereplőinek semmivel sincsen tisztább vagy önzőbb szándékuk, mint amilyen az egyháznak mint intézménynek volt a középkorban vagy a korai újkorban (amiért meg kell szüntetni a világi hatalommal való összefonódottságát). Ezek az üzleti szereplők hatalmas hozzáadott értéket hoznak létre, és elvárják ennek pénzügyi megtérülését. A kérdés az, hogy a tudományos információknak az a köre, amelyet ők most forgalmaznak, mennyiben az övék (erkölcsileg és jogilag), és mennyiben pusztán másolatai a megelőző évszázadok tudósi alkotásainak, illetve a könyvtárosi rendszerező tevékenységnek. Ma a világ tudományos információinak csaknem 90%-a az Elsevier, a Thomson Reuter's, az EBSCO, és a ProQuest tulajdona. Elérkeztünk arra a pontra, hogy a ProQuest, elsőként a nagy pénzügyi befektetői csoport köréből, megvásárolta a leginkább használatos integrált könyvtári szoftvereket forgalmazó céget. Így teljes országos katalógusok a rendszert használó országokban, a könyvtárakban épített valamennyi adatbázis valamennyi rekordja egyetlen megaadatbázisba kerül. Vannak olyan szempontok, amelyek szerint ez egy jó dolog. Az információ – és immáron ellenőrzött információ (vagyis nem olyan, mint a Google információvagyona) – ilyen méretű koncentrációja azonban a visszaélésekre is módot adhat.

Fontos magyar szempont lehet a tudományos, illetve kulturális örökség elbirtoklásának folyamata (nem mindegy, hogy *Hungaria* [= a Magyar Királyság] öröksége közös örökségként vagy szlovák, román, szerb stb. örökségként jelenik-e meg). Azt láthatjuk, hogy a közép-európai országok tudományos

információi közül a magyarországi a legkevésbé jelenlévő a nemzetközi adatbázisokban. Ennek oka nem az illető vállalkozások magyarellenessége, sőt, ők maguk sem értik, hogy miért nem lép ezügyben a magyar tudományos közélet (a politikumtól már nem is várnak semmit). A legfőbb ok ugyanis az a konzervativizmus, amely főleg a bölcész és társadalomtudományokat jellemzi az informatikai eszközök használatában (ideértve a tájékozódást is). Passzív rezisztencia? Az is lehet, de amint a nagypolitikában kicsiként való ugrálásunknak, ennek a kérdésnek is csak hátrányos hatásai születnek. Amíg a legkisebb romániai város múzeumi évkönyvei is ott szerepelnek a minősített lapok közt, a magyar tudományosság másfél száz éves folyóiratai nincsenek. Lehet ellenállni, de jelen nem lenni nem lehet.

Azért is ellentmondásos a jelenlétünk, távolmaradásunk, mert napjaink tudományos *ranking* folyamatai megerősítésében is vannak szövetségesei a kiadói vállalkozásoknak. Értelmiségi oldalon a tudományos minőségbiztosítási törekvések érdeke találkozik az övékével. Való igaz, a komolyan ellenőrzött tartalmú tudományos lapok vitathatatlan mi-

nőséget képviselnek. Képviselek ugyanakkor az ellenőrzésben részt vevők privilegizált helyzetének megőrzési lehetőségét. „Hogy mi a tudományos, vagy ki a tudós, megmondom én!” lehetőség biztosítása bárkinek, rossz szájízt hagy maga után (Wer Jude/Ausländer/ usw. ist, bestimme ich!). Az új, friss szellemű lapok indulása megnehezedik, nagyon nehezen tudnak jó kéziratokat szerezni, hiszen az előbbiekben jellemzett kereskedői világra, az ő érdekeiket követő tudományértékelő rendszerek is megszülettek.

Az *Ancien Régime* végén forradalom volt. Véres forradalom. Ez kellett az akkori hatalmi összefonódás hol megszüntetéséhez, másutt gyengítéséhez. Most elindultak az *Open Access*, *Open Data* mozgalmak. A kérdés az, hogy lesz-e a világ vezetőiben annyi bölcsesség, a tudományos világ szereplőiben állhatatosság, a kiadói világnak álcázott befektetői körökben annyi mértékletesség, hogy a tudományos kutatás szabadsága, a tudományos információkhoz való hozzáférés esélye megmaradjon.

Kulcsszavak: könyvtörténet, könyvkiadás története, hatalmi viszonyok, információgazdaság, könyvtárak és hatalom

IRODALOM

- Barbier, Frédéric (2005): *A könyv története*. (fordította Balázs Péter) Budapest, Osiris
- Barbier, Frédéric – Bertho-Lavenir, Catherine (2004): *A média története – Diderot-tól az internetig*. (fordította Balázs Péter) Budapest, Osiris
- Bombart, Mathilde (2007): *Guez de Balzac et la querelle des Lettres. Écriture, polémique et critique dans la France du premier XVIIIe siècle. (Lumière classique)* Honoré Champion, Paris
- Boyer, Anne (2014): *Une dynastie de libraires-imprimeurs de médecine à Paris : les d'Houry (1649–1790)*. Thèse

présentée pour le doctorat de l'École pratique des hautes études, Paris

Serrai, Alfredo (1988–1997): *Storia della bibliografia*. Vol. 1–8. (*Il Bibliotecario* 4) Roma, Bulzoni

URL1: Conrad Gessner: *Bibliotheca universalis*. • <http://enzyklotheek.de/allgemeinenzyklop%C3%A4dien/lateinische-enzyklop%C3%A4dien-der-fr%C3%BChen-neuzeit/gesner-1545-1555-%E2%80%93-bibliotheca>

URL2: Gabriel Naudé: *Advis pour dresser une bibliothèque*. • <http://www.enssib.fr/bibliotheque-numerique/documents/48749-advis-pour-dresser-une-bibliotheque-par-gabriel-naude.pdf>

SZÖRNYETEGEK A POLITIKÁBAN

Csepeli György

egyetemi tanár, az Interdiszciplináris Társadalomkutatások Doktori program vezetője, Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar
csepeli.gyorgy@tark.elte.hu

A szörnyeteg az ember torzító tükré. A kép, melyet a tükör mutat, azért félelmetes, mert a nem emberit mutatja meg az emberben, akit a kép arra figyelmeztet, hogy a rém benne él. A szörnyeteg látszólag a természet tévedése, ami félelmet, iszonyatot, undort kelt azokban, akik szerencséjükre a normálisok rendjébe születtek. Az emberi ítélkezési felületessége, hogy a szörnyeteg külsejének szemmel látható természetellenessége szemmel nem látható belsőjének természetellenességének vélelmét is magával hozza. Az emberi képzelet erejéből táplálkozó mítoszok kimeríthetetlen forrását képezik a szörnyeknek, melyek a természet rendjébe született normális embereket és műveiket megsemmisítik. Semmítő erejük teszi a szörnyetegeket a Gonosz gyermekeivé, akiknek megölése a hősöknek esélyt ad arra, hogy a Jó győzhessen.

A görög mitológiában hemzsegnek a szörnyek és az őket elpusztító hősök. Perszeusz levágta Medúszá fejét, fia, Héraklész megölte a kilencfejű Hüdrát, az athéni királyfi, Théseusz végzett az emberevő, félig bika, félig ember Minótauroszzal. A keresztény metafizika sem zárta ki a szörnyetegeket a világból. A görög hősök kesei utóda, Szent György legyőzte a sárkányt. Mint a Sátán reinkarnációi, a keresztény középkorban az eretnekek, a boszorkányok, a zsidók, a prostituáltak folyamatosan biztosították az utánpótlást.

A szörnyetegek panoptikumából azonban a hatalomban lévők különösképpen kimaradtak, jóllehet az uralkodók között nem kellett volna sokáig keresgélni ahhoz, hogy kirívó szokásaik, viselkedésük révén egyesek szörnyetegeknek tűnjenek. Archetípusként ott lehettek volna a római császárok, akik némelyike viselt dolgai alapján minden mértéket felülmúlt. Nincs olyan lelki vagy testi elfajulás, amit a római császárok, majd az utánuk következő keresztény uralkodók hosszú sorában ne találunk fel. Fajtalankodtak, gyilkoltak, üldözési és nagyzási mániagyötörte őket. A hatalom aurája azonban olyan erős volt, hogy megkímélte az uralkodókat a szörnyeteggé való bélyegzéstől. A pogány időkben a legfőbb hatalom birtokosai bármit megtehettek, hiszen már életükben isteneknek számítottak, s ha el is buktak, sorsuk a felejtés, emléküket elpusztítása volt. A keresztény időkben sem voltak szeplőtelenek az uralkodók. Shakespeare darabjában a testében is szörnyetegnek született III. Richárd a többi király nevében is szól, amikor a nézők füle hallatára bejelenti, hogy „gazember leszek”. A keresztény királyok azonban a koronázási szertartás részeként a felkenés révén egyszerre váltak világi és papi személlyé, akiket Istentől kapott hatalmuk kiemelt az evilági létezés rendjéből. Istentől kapott hatalmuk bizonyosságként a francia (s nyomukban más